

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука

(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)

(Датум)**ЗАХТЕВ****за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације
и о одређивању ментора**

Молимо да, сходно чл. 48 ст. 5 тач. 3) Статута Универзитета у Београду („Гласник Универзитета“ бр. 201/2018, 207/2019, 213/2020, 214/2020, 217/2020, 230/21, 232/22, 233/22 и 236/22), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

"Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и на почетку
XX века"

(пун назив предложене теме докторске дисертације)НАУЧНА ОБЛАСТ Теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Слободан (Миладин) Лукић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

ПБФ Фоча, Универзитет у Источном Сарајеву, мастер студије

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2016.

4. Година уписа на докторске студије:
- 2021.

5. Назив студијског програма
-
- докторских студија:

теологија

6. Датум подношења пријаве
-
- теме докторске дисертације

24.7.2024.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Ненад Милошевић

Звање: редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. To Christ and the Church. The Divine Eucharist as the All-Encompassing Mystery of the Church, Los Angeles 2012.
2. „Ευχαριστιακή συγκρότηση την μυστηρίων”, и: Θεολογία, τεχος 4, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2009, 123-136.
3. „Εωρθολογική θεώρηση της Θειας Ευχαριστίας“, Θεολογία, год. 81, бр. 2 (2010) 299-307.
4. „Περὶ τέλεσης δεύτερου μεικτο γάμου μ εκκλησιαστικη τελετή“, Θεολογία, год. 82, бр. 3 (2011) 123-134.
5. Λειτουργικοκανονικες Μελετες, Εκδοσεις: Παναγιώτη Σ. Πουρναρα, Θεσσαλονικη 2012.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 2.6.2025. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, Наставно-научно веће Факултета на својој 9. седници у школској 2024/2025, одржаној 2.6.2025. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације **Слободана Лукића** под насловом "Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и на почетку XX века" у саставу: **др Владимир Вукашиновић**, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду **др Србољуб Убипариповић**, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Ненад Тупеша**, ванредни професор, Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки“, Универзитета у Источном Сарајеву.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

проф. др Зоран Ранковић, декан

Већу докторских студија

Православног богословског факултета

Универзитета у Београду

Предмет: Извештај Комисије за одобрење предложене теме докторске дисертације кандидата свештеника Слободана Лукића „Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и на почетку XX века” под менторским руковођењем др Ненада Милошевића, редовног професора Православног богословског факултета Универзитета у Београду

Одлуком Изборног и Наставно–научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду (број 0104-453/9), од 25. септембра 2024. године, донето је решење о образовању Комисије за писање извештаја о одобрењу предложене теме докторске дисертације кандидата свештеника Слободана Лукића „Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и на почетку XX века” у саставу: др Владимир Вукашиновић, редовни професор ПБФ УБ; др Србољуб Убипариповић, редовни професор ПБФ УБ; и др Ненад Тупеша, ванредни професор Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки” Универзитета у Источном Сарајеву.

После извршења наведеног решења, односно организовања одговарајућег испита и одбране предложене теме докторске дисертације, имамо част и задовољство да Већу докторских студија Православног богословског факултета Универзитета у Београду поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

Поступајући у складу са горе назначеном одлуком, именовани чланови Комисије су организовали испит и одбрану предложене теме докторске дисертације кандидата свештеника Слободана Лукића под насловом „Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и на почетку XX века” на Православном богословском факултету у Београду у кабинету број 324, у присуству

ментора др Ненада Милошевића, редовног професора ПБФ УБ, 30. септембра 2024. године, с почетком у 11 часова.

Упоредо са тим, треба истаћи да је кандидат свештеник Слободан Лукић окончао редовно похађање наставе и положио све испите, који су предвиђени према курикулуму докторских студија теологије на Православном богословском факултету у Београду, остваривши неопходан број ЕСПБ бодова и на тај начин стекавши могућност да приступи писању докторскога рада.

Такође, треба нагласити да је кандидат благовремено поднео пријаву теме докторске дисертације, као и сву неопходну документацију, доставивши тим поводом образложење предложене теме „Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и на почетку XX века” под менторским руковођењем др Ненада Милошевића, редовног професора Православног богословског факултета Универзитета у Београду, а који има све неопходне референце за руковођење овим докторским истраживањем.

Образложење теме поменутог кандидата садржи све неопходне тачке предвиђене програмом. Кандидат је веома садржајно изложио предмет и циљ истраживања, потом је предочио основне истраживачке хипотезе и методе, указујући на актуелност и значај наведеног проучавања, истовремено приказавши тренутно научно стање питања проучаване теме и представивши приказ садржаја докторске дисертације, као и, напослетку, прелиминарни списак библиографије.

Одмах по званичном почетку одбране, под председавањем професора Србољуба Убипариповића, кандидат свештеник Слободан Лукић је изложио садржајан експозе, ставивши нарочити акценат на закључке о досадашњим истраживањима и предочивши свој тренутни академски допринос у том погледу.

По окончању експозеа, професор Ненад Тупеша је поставио питање оправданости дисертабилности предложене теме докторскога рада. Томе у прилог је придодао најпре бојазан да би приликом проучавања односа теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у предложено доба могло доћи до понављања већ постигнутих резултата. Исто тако је приметио да су у овом истраживачком процесу веома важне рефлексије и на допринос руских литургичара унапређењу литургијског живота Руске Православне Цркве. Сугерисао је да не треба заборавити ни утицај литургијске обнове на Западу као снажан импулс развоју руског литургијског израза у дотичној епохи, као и да кандидат

треба применити још неку од расположивих хипотеза приликом писања текста доктората. Коначно, професор Тупеша је предложио кориговање наслова предложене теме, узимајући у обзир особиту захтевност предвиђеног периода проучавања, у оквиру којег се одвијао рад више веома битних руских литургичара. Кандидат је одговорио на постављена питања и прихватио изнете сугестије, износећи мишљење да је проучавање предложене теме дисертације достижно.

Професор Владимир Вукашиновић је скренуо пажњу кандидату да би требало критички сагледати закључке познатих руских литургичара из периода друге половине XIX и почетка XX stoleћа. Он се сагласио са појединим, претходно изнетим, опаскама професора Тупеше и такође предложио кориговање наслова предложене теме доктората, истакавши да би он могао гласити: „Литургичко-критичка анализа дела А. А. Дмитријевског: однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и почетком XX века“. Кандидат је одговорио на постављена питања и сугестије, те прихватио изложене сугестије.

Професор Убипариповић се сагласио са претходно назначеним сугестијама и предлозима, оценивши да би сагледавање доприноса руске литургике у наведено доба, кроз призму таквог литургичара попут А. А. Дмитријевског у форми докторске дисертације, могао бити једноставнији пут ка постизању предвиђених циљева израде дисертације. Он је под тим првенствено подразумевао, с једне стране, грандиозни рад Дмитријевског на пољу изучавања рукописног богослужбеног наслеђа Православне Цркве, али и, с друге стране, његове одговоре на литургичке недоумице парохијских свештеника Руске Православне Цркве путем његових текстова, објављиваних у часопису „Руководство за сеоске пастире“ (Руководство для сельских пастырей) (1860-1917). Исто тако је сугерисано кандидату да, приликом проучавања доприноса Дмитријевског, обрати пажњу на досадашњу истраживачку делатност Сергеја Јурјевича Акишина (Сергей Юрьевич Акишин) из Јекатеринбурга (Руска Федерација), који се већ дужи временски период бави сагледавањем литургичког доприноса А. А. Дмитријевског. Кандидат је одговорио на постављена питања и изложене сугестије, бивајући сагласан са предоченим.

Напоследку, кандидат је упутио благодарност не само члановима Комисије на постављеним питањима и указаним сугестијама, већ и самом ментору на досадашњој сарадњи и пруженој помоћи.

Узимајући у обзир претходно казано, чланови Комисије су донели одлуку да је кандидат свештеник Слободан Лукић одбранио дисертабилност теме докторске дисертације уз предлог да сам наслов буде коригован и формулисан на следећи начин: „Литургичко-критичка анализа дела А. А. Дмитријевског: однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини XIX и почетком XX века“, сходно чему тема може бити прихваћена и одобрена за потоње истраживање.

У Београду,

13. октобра 2024. године

др Владимир Вукашиновић,
редовни професор ПБФ УБ,
председник Комисије

др Србољуб Убипариповић,
редовни професор ПБФ УБ

др Ненад Тупеша,
ванредни професор
ПБФ „Свети Василије Острошки“
Универзитета у Источном Сарајеву

Број 4/172

Датум 24.7 24 год.

ПРИЈАВА

ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. **Име (име родитеља) и презиме:** Слободан (Миладин) Лукић
2. **Студијски програм:** Докторске студије, теологија
3. **Школска година уписа на студијски програм:** друга
4. **Број индекса:** 21/3006
5. **Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):** дипломирани теолог; дипломирани мастер-теолог
6. **Радни наслов теме докторске дисертације:** „Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслијеђу у другој половини 19. и почетком 20. вијека
7. **Научне области које обухвата тема докторске дисертације:** литургика, руске литургијско богословље
8. **Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail):** +38268235051;
sloboluk@yahoo.com

Презиме истраживача

Анализирајући одређене особености руског богослужења у 19. и на почетку 20. вијека, радове познатих литургичара тог периода, као и чланке у тадашњој духовној журналистици, добијамо слику односа између онога што бисмо могли назвати "теоријом" богослужбеног устројства (прописа Типика) и богослужбене "праксе", тј. стања у парохијама.

Тема рада

У литургичким истраживањима, као и у богословљу уопште, јавља се неопходност осмишљавања везе између благочешћа и богословља, тј. између црквености и њеног израза у богослужењу. Богослужење јесте израз црквеног Предања и исповиједање вјере Цркве у разним епохама и културама. Духовна струјања, колебања и немири сваке епохе одражавали су се и на карактер богослужбеног устројства. Више пута се током историје потврдило да је неправилно схватање богослужења и занемаривање његовог значаја доводило до удаљавања и отпадања од Цркве. Зато је неопходно у сваком периоду, нарочито данас, радити на обнови свијести о суштинској важности богослужења за живот вјерника и једне парохије, а сљедствено томе и градити потребан ниво богословског образовања за разумијевање његовог смисла и духа.

Тема нашег истраживања јесте литургички аспект црквеног живота у Русији у другој половини 19. и на почетку 20. вијека. То је период у историји РПЦ који карактерише својеврсна богословска ренесанса у оквиру које долази и до афирмације литургије као самосталне научне богословске дисциплине. Предмет пажње литургичара постаје све више историја развоја Типика, те рецепција византијског богослужбеног устава у Руској Цркви, као и одређене особености које је црквени живот у Русији уткао у богослужбени поредак који видимо у 19. вијеку. Утврђивање и развој руске литургије природно се најбоље може пратити кроз рад тадашњих духовних академија у Москви, Кијеву, Казању и С. Петербургу. Дјелатност поменутих академија се пројављује кроз широки истраживачки рад, опис главних рукописних литургичких извора, кроз преводе богослужења са древногрчког на црквенословенски, те кроз објављивање дјела на различите литургичке теме. За такво свеобухватно научно дјело превасходно су заслужни великани литургичке науке попут: А. Дмитријевског, Н. Красносељцева, И. Мансветова, Алмазова, Катанског и др.

Предмет истраживања

Анализирајући одређене особености руског богослужења у 19. и на почетку 20. вијека, радове познатих литургичара тог периода, као и чланке у тадашњој духовној журналистици, добијамо слику односа између онога што бисмо могли назвати "теоријом" богослужбеног устројства (прописа Типика) и богослужбене "праксе", тј. стања у парохијама.

Анализа богослужбене праксе у Руској Цркви у 19. и почетком 20. вијека показује да је у великој мјери црквени живот био удаљен од прописа богослужбеног устава. Будући да је богослужбени устав плод вишевијековног усклађивања молитве и праксе, он као такав представља својеврсни идеал ка коме треба тежити у руковођењу богослужбеним животом. У свакој епохи постојали су разни фактори који су доводили до мањег или већег јаза у односу вјере Цркве и начина на који та вјера бива изражена у животу вјерног народа. Међутим, важно је нагласити да богослужбени проблеми нису превасходо узроковани недослиједностима богослужбене праксе и типика, већ такође и одсуством ревности према редовном служењу и похађању богослужења, тј. одсуством потребног нивоа црквене свијести код клира и пастве.

Према томе, предмет нашег истраживања јесте однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслеђу у другој половини 19. и на почетку 20. вијека. Наша пажња биће усмјерена на: анализу примјене Типика у богослужбеној пракси, на истраживање дисертација на литургичке теме на духовним академијама, те на прегледу духовне журналистике тог периода. Такође, дати проблем се из садашње перспективе може расвијетлити анализом рецепције радова руских литургичара датог периода у новијим литургичким струјањима, како у Русији (РПЦ), тако и у другим православним богословским срединама.

Циљ истраживања

Руска Црква је добро спознала силу богослужења као израза вјере и црквености, што се може уочити приказом и анализом литургичких збивања у Русији у другој половини 19. и почетком 20. вијека. Циљ нашег истраживања је да на основу анализе стања у датом периоду оцијенимо однос и међусобну условљеност богослужбене теорије и праксе, као и да укажемо на могуће смјернице у погледу превазилажења одређених аномалија у контексту овог проблема. Такође, намјера нам је да разрадом дате теме одредимо шири оквир за даља истраживања савремене литургијске праксе.

Као и на почетку 20. вијека, и данас имамо стање да се богослужење врши по "прилагођеном" и неписаном уставу, а Типик са својим садржајем је постао само један од споменика црквене древности. Стога би приступ и предлози руских литургичара који су пружали одговор на такво стање у литургијској пракси у дореволюционарној Русији, и данас могли да буду значајни и релевантни при литургичким истраживањима и тежњама за обновом богослужбене праксе и отклањања штетних наноса који скривају њен изворни карактер и смисао.

Структура рада

У *уводном дијелу* рада биће приказан развој богослужбеног живота у Русији од примања хришћанства до 19. вијека. У споменицима древне руске културе, агиографској књижевности и дјелима народног стваралаштва ("билине", "повијести", "духовне пјесме" и др.) налазимо само блиједе наговјештаје богословске мисли. Ипак, тај период вишевијековног "ћутања" био је и период тајног сазријевања. Није случајно руско православно богослужење испуњено изразитом љепотом и духовношћу. У Старој Русији је био снажно развијен религиозни инстинкт тако да се руска душа преко ове мистиријске, литургијско-светотајинске стране вјере, сасвим природно привикавала да се осјећа у непрестаном присуству Божијем. Тако се образовала посебна руска култура у којој није било формалног, "школског" богословља али је зато било живе вјере и благочешћа руског народа, чему свједочи сабор подвижника који су нам оставили свој опит богопознања, као и руска икона која показује да је опит Цркве хранио руску душу без обзира на одсуство школског богословља.

Извори богослужења у Русији превасходно су везани за примање хришћанске вјере од Грчке Цркве. Чувена је повијест о посланству Кнеза Владимира у храм Свете Софије, из које се види да је крштење Старе Русије потекло од доживљаја литургијског "Неба на земљи". Утицај на руско богослужење долазио је такође и од јужнословенских земаља које су након велике мисије свете браће Кирила и Методија почеле да прослављају Бога на свом језику. Осим ових, био је још један извор из којег су с времена на вријеме улазиле у руско богослужење различите карактеристике. То је – богослужбена пракса латинске цркве, која је имала утицај на руско богослужење искључиво у западним крајевима тадашње Русије – Новгородском и Псковском. Зато је задатак истраживача богослужбеног поретка у древној Русији првенствено да одреди одраз свих наведених утицаја на поредак богослужења у Руској цркви те да покаже какве измјене је, у поређењу са данашњим стањем, претрпilo руско богослужење у извјесном временском периоду.

Богослужбени поредак у древној Русији у периоду од краја X до XV вијека значајно се разликује од савременог поретка богослужења и представља слику сталних промјена: током цијелог овог периода појављују се нове молитве, нове пјесме и нови обреди, а истовремено ишчежавају старије богослужбене форме и садржаји. Тако да неке богослужбене молитве и обреди које се срећу у једном вијеку, у другом се срећу сасвим спорадично, док у наредном потпуно ишчежавају. Непрестане промјене у току ових пет вијекова односе се и на смјену три различита црквена устава. Периоду

постојања у Русији устава Манганаског манастира слиједио је период владавине Студијског устава који је у XV вијеку уступио своје мјесто Јерусалимском уставу.

У оцјени развоја руског богослужења, XVI вијек се често назива вијек "сумирања". Овај период карактерише не само пун развој богослужбених чинопослеловања, њихова ревизија и исправка, него и појава руских локалних устава, о којима руска црква прије тог времена ништа није знала. За вријеме владавине цара Алексеја Михайловича долази до "богословског сусрета" са Западом.

У периоду од XVI-XVIII вијека, поједини Руси су се школовали у западним школама и тачно је да је постојао негативан утицај на руско богословље али упркос томе у Русији је и у том периоду сачувана вјерност православном светоотачком предању, које се очувало прије свега у литургијском и подвижничком животу руских манастира и парохија.

У току XVIII вијека све је примјетнији процес разцрквљења живота руског друштва, што је било тијесно повезано са губитком литургијског ритма и литургијске свијести, па су архијерејске школе, које су крајем вијека постале "духовне", тј. школе за припрему духовништва (свештенства), морале имати у виду ту чињеницу.

Други дио рада је посвећен опису стања у литургијској науци и пракси у 19. Вијеку. При литургијским истраживањима руског 19. вијека неопходно је одредити мјесто и значај богослужења и његовог изучавања у руским духовним школама тог периода, узимајући у обзир историјски метод који је током вијека све више заузимао своје мјесто у погледу научне методологије. Један од главних проблема руских духовних школа почетком 19. вијека био је непостојање књиге која би у цијелом њеном обиму могла бити препоручена духовној омладини као узорна – да се потпуно бави изучавањем хришћанског богослужења. Било је неопходно саставити нове програме и концепте. Године 1803. појављује се "Нова скрижал" еп. Венијамина и тумачење литургије И. И. Дмитријевског – традиционално симболичко тумачење са неким елементима историјског приступа. Но, ти приручници нису обухватније прилазили проблему. Црквена пракса и њено тумачење нису могли да буду у сагласју са строго формализованим латино-језичним богословским системима у којима је, међутим, непрестано постојало поглавље о светим тајнама. Тај "паралелизам", одсуство хармоније литургијске праксе и школског богословља, све више се доживљава као проблем: постављена литургијска питања потребовала су како ослонац на опит, тако и богословско осмишљање.

Управо тај проблем је требала да ријеши духовно-школска реформа почетком 19. вијека која је за циљ имала приближавање академског богословља реалном црквеном животу, чији је нерв чинило богослужење. На тај начин, теорија и пракса богослужења су требали да буду чвршће и смисленије унесени у "школско" богословље, што се, очевидно, није десило: у познатој седмодјелној структури "школског" богословља, састављеној 1824. од стране ректора Санкт-петербуршке духовне академије Филарета (Дроздова) - *Architectonica Theologica* - учење о богослужењу се не помиње. Ипак, у пореформним академијама је било уведено учење о "црквеним древностима". Јеромонах Филарет је још 1810. у оквиру њега издвојио посебан дио – "древности богослужења" – појашњења о свештеним мјестима, сосудима и одежама, о обредима за сваки од седам светих тајни, другим молитвословима, о особеностима поријекла, рода и дијелова литургије.

Крајем 1830-их у "школском" богословљу почеле су значајне измјене које су се одразиле и на изучавање богослужења – повећана припрема студената за црквено практично служење у којем је богослужење имало првенствено значење. Диференцијација школског богословља је подразумијевала издвајање његових саставних дијелова и појаву нових, у које је спадало и изучавање хришћанског богослужења. Од 1830-1850-их година развијају се богословски курсеви и појављују се нове дисциплине. Истовремено, универзалност наставног плана се не остварује, покушај састављања јединствених уџбеника и плана за све академије не успијева.

Учење о богослужењу у том периоду се с једне стране још понегдје налази у окриљу "црквене древности", а с друге стране постепено добија засебног предавача (или катедру) и сједињује се са другим областима богословског учења. Један од показатеља појаве нове дисциплине, а у перспективи и области богословља, јесте сам назив који се употребљава за учење о богослужењу – *литургика*. Први који је увео термин "литургика" почетком 1830-их био је ректор Кијевске Духовне Академије архимандрит, касније епископ Чигирински, Инокентије (Борисов). Он је направио нови концепт школског богословља и радијелио га на два главна дијела: Религиозику, која је обухватала богопознање (догматика) и богозакоње (морално богословље) и Еклисиастику која је обухватала вјероисповиједање (символика), свештенодејста и обреде (литургика), њихове вршитеље (јерархију) и правила вршења (каноника). Јеромонах Мелитон (Перверзев) који је у то вријеме предавао еклисиастику, представио је 1833. концепт у коме је објашњено да литургика расправља о Цркви као свеукупности свештенодејстава. Касније је св. Инокентије извршио подјелу

боогсловских дисциплина на припремне и примијењене, у оквиру које је литургика такође потпадала под екlesiастичку и улазила је у основни систем богословља, а не у примијењене дисциплине.

Чињеница коју су истакли новији истраживачи руске литургије 19. вијека је да "историјски продор" у области литургије није био нешто спољашње и неочекивано, него је одговарало главном задатку који су поставили руски литургичари: изградњи пуне, потпуне историје православног богослужења. Истраживања су показала да су се сви познати руски литургичари и њихове колеге и савременици строго придржавали у својим истраживањима историјског метода и начинили су за мање од пола вијека у литургичкој науци велики продор, те су високо били оцијењени не само од стране руских, већ и од страних историчара богословља.

Период буђења литургије као науке у правом смислу започиње академским уставом из 1869. године када је декретом уведена катедра "Црквене археологије и литургије" са статусом равноправних предмета у научном богословском систему. Од тада може да се прати стални раст и развој ових богословских дисциплина те се може рећи да се изучавање богослужења укоријенило на руском тлу тек 70-их година 19. вијека.

Предавање литургије у Казанској духовној академији почело је фебруара 1845, али су та предавања тада била доста површна. Почео казанске литургије везују се за име јеромонаха Пајсија (Пилаева) који је сјединио литургику са канонским правом у "екlesiастичку". Он се у предавањима ослањао на кијевску пркасу, тј. на лекције које је као студент слушао на Кијевској духовној академији, а приручнике које је препоручивао били су: "Евхологион" Гоара, преводи Бингамових дјела од стране И. Ј. Вјетринског, "Нова скрижал", објашњење литургије И. И. Дмитријевског итд. У годинама које су услједиле, литургика се на КазДА најприје одваја од канонског права и сједињује са моралним богословљем (1846-1856), а потом се изнова комбинује са црквеним правом (1856-1870).

Када је катедру црквене археологије и литургије 1870. заузео Н. Ф. Красносельцев, долази до стварања самосталне традиције у изучавању богослужења и потом снажног развоја те области у Казању 1880-их г. Назив нове катедре службено је утврдио термин "литургика" у руском духовно-академском простору, иако је и надаље тај назив код неких изазивао незадовољство, прије свега у казанско-кијевској традицији.

Дакле, у том периоду литургика постаје историјска наука. Показује се потреба за процавањем новог, још неистраженог материјала, што је нарочито осјетио отац А. В. Горски при описивању литургијских рукописа синодске библиотеке.

Први професор литургије на СПДА у преломним моментима, пред реформу 1869. и у послјереформним годинама био је Василије Иванович Долоцки(+1885) . Њега многи сматрају првим научним литургичарем у правом смислу те ријечи. Он је био први шеф катедре литургије у Санкт Петербуршкој Духовној академији, од њеног оснивања 1839. године и сматра се првим православним ученим литургичарем у строгом смислу те ријечи. Александар Л. Катански (+1919), ученик Долоцког, написао је рад под називом "Догматско учење о 7 светих тајни у дјелима древних отаца и учитеља Цркве закључно до Оригена" (1877) који се може назвати пробојем у литургичкој науци, а радови ученика Катанског, (од којих је најпознатији потоњи професор Московске Духовне академије, Иван Д. Мансветов (1843-1885)), постају класици свјетске литургије. Књига Ивана Мансветова "О постовима Православне источне Цркве" (Москва 1886) до сада нема сличну у православној традицији. Највећа заслуга проф. Мансветова је у томе што је у литургичким проучавањима успио да детаљном анализом појединих дијелова укаже на органску цјелину, тј. да хармонично сапостави детаљну анализу са широком синтезом, крећући се "од јарког центра ка тамнијој периферији." Обогаћивши и унаприједивши научна сазнања у својој области, истраживања И. Д. Мансветова су открила неопходност трагања и прегледа нових материјала. Ову одговорну службу са великим и плодноним жаром вршио је проф. Н. Ф. Красносељцев, који је иза себе оставио обимни и изузетно вриједан научни допринос, те се с правом сматра оснивачем најпрослављеније научно-литургичке школе православног свијета. Красносељцев је, између осталог, продужио рад Никољског о чинопослеловањима древноруског Требника, изишавших из употребе послје Патријарха Никона. Познати су његови радови о историји византијског богослужења; корпус чинопослеловања Божанствене Литургије 12-14 вијека у којим се подробно описује обредна страна Евхаристије; тумачења византијских отаца и на литургичке теме и др.

Међутим, тек је његов ученик, проф. А.А Дмитријевски био прави наследиик дарова и трудова И. Д. Мансветова. Он се с правом сматра највећим и најкомпетентнијим руским литургичарем тог периода, заслужено стекавши назив "руски Гоар" по колосалним и много коментарисаним издањима, познат и по многим другим капиталним дјелима. Он је открио и увео у научни дискурс важне споменике,

као нпр. "Евхологион Серапиона", "Завештање" преп. Саве Освећеног, те древни палестински Часослов у рукопису Sinait gr. 863. (Труди Киевској Духовној академији за 1894.). Описивао је руско богослужење 14 вијека по материјалима Стоглавог сабора; службе седмичног и годишњег круга; чинопослеловања тајни; Манастирске Уставе: Светогробски, Евергетидски, Велике Конст. Цркве итд.

Овим корифејима руске литургичке науке треба додати и све касније дјелатеље, од којих се нарочито издваја А. П. Голубцов, нарочито познат по својим радовима о "саборним" службама. А. П. Голубцов године 1889. казује следеће: „Ријеч научне оцјене увек ће стајати испод оних живих, непосредних утисака које литургијска служба даје сама по себи и са којима смо повезани због утицаја нашег васпитања, породичне традиције и вјерских идеја. А савремена богослужбена наука само настоји да наше побожно, али понекад и несвјесно поштовање црквеног обреда уздигне до степена његовог историјског схватања и свјесног односа према њему. Ове изјаве исправно карактеришу научне идеале руских литургичара и они их успјешно спроводе у интересу општег научног напретка.

Почетком 60-их година појављују се вриједни студијски приручници из православне литургике. Први од њих је "Литургика или наука о богослужењу Православне ист. Кат. Цркве" (кијев 1861), протојереја Данила Смолодовича (+1870). Годину дана касније у С. Петербургу излази "Приручник за проучавање Устава богослужења Православне Цркве" Константина Никољског (+1910). Вриједно је поменути и дјела: "Наука о богослужењу Православне Цркве" (1881) аутора Петра Лебедева, "Руководство из литургике или наука о православном богослужењу" епископа Гаврила Голосова (1886), двотомн дјело "Литургика или наука о богослужењу Православне Цркве" из 1895, Епифанија Г. Несторовског и др.

У трећем дијелу рада пажња ће бити усмјерена на истраживање проблема развоја Типика и његове примјене у Руској Цркви током вијекова, закључно са почетком 20. вијека. Богослужбени устав јесте живи организам јер се у њему редовно појављују нови богослужбни текстови, повезани са значајним догађајима из живота Цркве или у част прослављених светих. Руско богослужење није добило своју савремену форму одједном, већ постепено, а Руска Православна Црква, која је "од Грка примила вјеру (учење) и одговарајуће богослужење, исте никада није поистовјећивала, а богослужбена пословодања није посматрала као нешто неприкосновено и непромјенљиво попут догмата...".

Дакле, богослужење Руске Цркве је одликовала стална динамичност која се одражавала у честим промјенама, скраћивањима или усложњавањима, одузимању или додавању нечега новог. Да би се на потребан начин изучио карактер тих промјена и елемената који су утицали на развој руског богослужења и који су довели до образовања богослужбене праксе какву видимо у деветнаестом и на почетку двадесетог вијека, потребно је било критички истражити текст и садржину древних руских богослужбених књига и њихових чинопослєдовања. Оно што је отежавало тај процес јесте чињеница да је материјал који је био предмет истраживања имао рукописну форму и био је тешко доступан. Отуда је још већа заслуга руских литургичара деветнаестог и двадесетог вијека за прегнуће којим су учинили познатим многе древне рукописе, штампана издања и она древна чинопослєдовања и обреде који су стављени ван употребе, као и оне који се данас срећу у потпуном другачијем виду.

Шездесетих година 19. вијека један од главних предмета истраживања тек рођене руске литургике био је богослужбени устав као цјеловит систем који усклађује и регулише саоднос дневног, седмичног и годишњег круга. Паралелно са односом према богослужбеном уставу као раширеној "инструкцији" за савршавање богослужења формирао се и прави научни интерес за тај дио црквеног предања. Истраживању богослужбеног устава посветили су пажњу у својим дјелима еп. Филарет (Гумиљевски), прот. А. В. Горский и К. И. Новоструев, архиеп. Сергије (Спасский), Е. Е. Голубински. Знаменити руски литургичари попут Н. Ф. Красносельцева, А. А. Дмитријевског, И. Д. Мансветова, М. Н. Скабалановича и др. подузимају грандиозна истраживања историје богослужења, а њихове хипотезе о поријеклу редакција устава, узајамном утицају палестинске и константинопољске традиције молитве (унутар којих је неопходно разликовати монашку и катедралну праксу), понекад су доводили до веома оштре полемике, која је налазила мјесто на страницама научних издања.

Аутори историјско-литургичких истраживања у другој половини XIX вијека до 1920-их година стремили су ка конструкцији потпуне етапне историје развоја устава као система организације богослужбеног материјала. Њену периодизацију у руској литургичкој науци први је предложио И. Д. Мансветов: он је сажео литургички богослужбени материјал по принципу дневног, седмичног и годишњег богослужбеног круга и повезао је етапе формирања богослужбеног устава са одговарајућим богослужбеним књигама: Часословом (дневни круг), Октоихом (седмични круг) и Минејом са Триодом (годишњи круг). На основу опште шеме И. Д. Мансветова, свој систем је касније устројио А. Шмеман, а на истој шеми, са неким допунама и

исправкама у дијелу катедралног богослужења, базирао се и Михаел Аранц. Ова типологизација је касније била предложена од стране западних литургичара, у првом реду Антона Баумштарка и развијена од стране Хуана Матеоса и његових ученика.

Метод периодизације историје богослужбеног устава од стране руских и западних научника могуће је раздијелити условно на двије групе: "литургички", када историја устава одговара етапама формирања богослужбених књига (Мансветов, Шмеман), и "историјску" (Дмитријевски, Скабаланович, Тафт и др.), гдје прекретнице у развоју устава одговарају прекретницама у историји Цркве. Покушај синтезе оба ова приступа учинио је М. Аранц. На тај начин, повезао је развој литургичке историје и историје развоја богослужбеног устава и са образовањем богослужбених "кругова", и са историјским догађајима који су утицали на измјену парадигме богослужења.

Послије радова горепоменутих руских литургичара типологизација парохијских и манастирских особености у вршењу богослужења постала је општеприхваћена норма у литургичким истраживањима. Осим тога, суштинска новина био је покушај откривања катедралних, "градских" карактеристика богослужења два велика литургичка центра – Цариграда и Јерусалима, а одређивању и описивању њиховог међусобног утицаја биће посвећена дискусија не само међу познатим руским литургичарима, него и међу представницима западне литургичке науке током цијелог XX вијека.

Доприносом руских научника општем масиву историјских истраживања такође треба сматрати разматрање богослужбеног материјала са историјско-критичких и "историјско-развојних" позиција. Суштинска црта изучавања богослужбеног устава у периоду од 80-их година 19. вијека до 1920-их година било је не само праћење развоја богослужбених последовања у току времена, него и свједочанство о неједнообразности литургичког материјала сљедствено измјењивости чинова и узајамним утицајима локалних пракси. У овом контексту постављено је и питање о реконструкцији одређених богослужбених чинова. Са открићем ранијих слојева богослужбеног предања појавио се и интерес као реконструкцији форме и елемената који нису изгубили смисао а који су изгубљени у актуелној пракси из различитих разлога. Ту заинтересованост потврђује торжествено свеноћно бденије које је одслужио М. Скабаланович са колегама и студентима у Кијевској академији послје скоро годину дана припреме за ту службу. Карактер обраћања научника изворима богослужбеног устава и истраживачка новина њихових радова, хипотеза и доказа, те прихватање њиховог наслеђа од стране научника у XX и чак у XXI вијеку дозвољава да се говори о

постепеном формирању самосталне националне школе историјско-литургијских истраживања, која садржи тематску разнообразност у разradi материјала и продуктивну научну методологију. Уопштено именовање литургичара и њихових радова као "руска литургијска наука", "школа руске литургијске науке", "школа руске литургије", захтијева даљу конкретизацију, откривање истраживачких приоритета и примјену њихових достигнућа у изучавању богатог литургијског наслијеђа Византије и Русије.

Четврти дио рада биће посвећен тумачењу оних елемената у литургијској пракси Руске Цркве у датом периоду, у којима се најјасније уочава однос између богослужбене теорије (прописа Типика) и праксе, тј. изгледа богослужбене праксе који имамо у парохијама. У том погледу од велике помоћи може да буде преглед и анализа духовне журналистике која садржи бројне осврте на одређене појаве које осликавају карактер богослужбене праксе. Богослужење Руске цркве од XVII - XIX вијека није трпјело никакве специјалне измјене, у том периоду су сачуване особености успостављене крајем XVII вијека. Услијед слабљења црквености, посебно код дворјанства и интелигенције, литургијски живот Цркве све више се повлачио у манастире и издвојене парохије, одвијао се процес раслојавања, како образованог друштва, тако и простог народа у односу према богослужењу. Не налазећи жељену разнообразност и дубину у црквеним службама, руска религиозна свијест их је тражила у паралитургијским последовањима и текстовима (акатисти, Пасије и др.).

Мало је проучено питање о томе колико је исправљање Типикона 1695. испуњено у пракси. По свему судећи, у вршењу богослужења руско свештенство се више руководило усменим предањем него одредбама Типика. Карактеристичан је исказ М.Н. Скабалановича о покушају служења свеноћног бденија на КДА 1912. по свим одредбама Типика из 1695. из којег је јасно да се слично богослужење нигдје у Русији крајем 19. и почетком 20. вијека није савршавало.

У 20. вијеку богослужење се фактичко вршило већ по новоме, неписаном уставу, а Типикон се постепено окренуо из живог описа богослужења у споменик црквене писмености. У 19. вијеку су настале и ушле у општецрквену употребу такве књиге, као "Службе прве седмице Великог поста" и "Службе Страсне седмице Великог поста", "Последовање у недељу Пасхе и у сву Свијетлу седмицу" гдје су "по реду" постављени текстови из разних богослужбених књига. Руске особености савршавања васкршњих вечерњи и јутрења у 19. вијеку, одражене су у кијево-печерском издању из 1884: "Последовање вечерње, полуноћнице и јутрења". Почетком 20. вијека били су

популарни приручници из устава у виду таблица (свешт. А. Неаполитанског, В. Розанова и др.), а то је била посљедица све нижег познавања Типика међу црквеним свештенослужитељима.

Велики утицај на руско богослужење у 18. и 19. вијеку имала је пракса дворских цркава, која је умногоме формирала богослужбену традицију "младог" С. Петербурга. У Москви се у то вријеме углавном сачувала стара традиција, са нарочитим уважавањем се употребљавао устав кремаљског Успенског сабора, који је пунији од оног из парохијских (посебно петербуршких) цркава. У манастирима у 19. и почетком 20. вијека устав се чувао много строжије. Литургичка пракса западноруских и малоруских епархија унеколико се разликовала од великоруских. Пажљиво је чувана богослужбена традиција Кијево-Печерске лавре, која је чувала, нарочито такве студијске обичаје, као што су пјевање у недељене дане јутрења засебно, одијељено од вечерње, савршавање литургије пређеосвећених дарова у све обичне дане Великог поста (што је, међутим, објашњавано са позиције Јерусалимског устава: на сваки дан поста падао је спомен од неког из печерских светих).

У *петом* дијелу даћемо осврт на карактер припрема за Сабор РПЦ из 1918, конкретно у погледу литургичких тема које су биле међу најважнијим у "Саопштењима Епархијских Архијереја". Почетком XX вијека расправе које су се тичале потребе измјена у Цркви постајале су све опширније и бројније. Било је јасно да, уколико се жели очувати духовни утицај Цркве у друштву, много тога треба измијенити, што подразумијева и измјене у богослужбеном поретку. Расправе су постепено прерасле у један свеобухватни процес припреме за Помјесни Сабор. У оквиру тог процеса пружена је прилика руским богословима, свештенству и вјерном народу за разматрање предлаганих реформи црквеног живота и богослужења.

Будући да су тада разматрана и бројна литургичка питања, у саставу комисија за припрему Сабора били су и руски литургичари чији задатак је био да дају приједлоге за рјешавање не само академских него и практичних питања - уклањања грешака у текстовима богослужбених књига, исправљања недостатака парохијске праксе, те саодноса древне традиције са потребама времена. Међу недостацима тадашње богослужбене праксе, који су бацили сјенку на драгоцјено литургијско наслеђе Православља, првенствено су помињани неразумљивост богослужбених текстова већини обичних вјерника, а понекад и самим свештенослужитељима, затим међусобно удаљавање вршилаца богослужења и вјерника који су на њима само пасивно присутни, као и неусклађеност крутих одредаба Типика са измијењеним условима живота. Дакле,

основни проблеми чије рјешавање се указало као неопходно били су проблеми Типика и богослужбеног језика. Нажалост, сва дешавања која су уследила у годинама након што је започео Сабор онемогућила су доношење неких саборни-црквених одлука по овим питањима.

Значај Помјесног сабора РПЦ надилазио је, како примјећује Алексеј Беглов, границе једне помјесне Цркве и тицао се цијелог православног свијета. На њему су покренута питања која су остала предмет богословских и црквених дискусија током читавог 20. вијека, као што су однос и положај Цркве у секуларним државама, улога мирјана у црквеном служењу, улога и мјесто жене у Цркви итд. У саборским документима налазимо читав спектар богословских, канонских, црквено-историјских аргумената у прилог овог или оног рјешења одређених проблема. Одлуке које је Сабор доносио биле су резултат богословске синтезе коју је спровео не појединац (епископ, теолог или професор) него сабрање од неколико стотина учесника, међу којима је било и епископа, и професора, свештенства и мирјана. Према томе, документи Сабора били су, а и даље јесу предмет сталног изучавања од стране богослова из цијелог хришћанског свијета.

У шестом дијелу биће анализирана рецепција руског богослужбеног наслијеђа из наведеног периода у радовима новијих руских литургичара, као и утицај које је оно имало на развој литургијског богословља у Православљу. Свакако да је дистанца од једног вијека довољно велика да се знатне разлике у литургичким истраживањима подразумевају, али такође су одређене тезе и резултати класика руске литургике данас незаобилазни при сваком озбиљнијем литургичком раду.

Теме које су биле предмет истраживања руских литургичара у другој половини 19. вијека, као и у периоду припреме за Помјесни сабор 1917-1918. надале су развијане кроз руску подвижничку и богословску мисао. (Керн, Флоровски, Шмеман, Афанасјев и др.). Крајем двадесетог вијека у Руској Цркви је препозната потреба да се на један начин настави посао који је започет почетком вијека, а који није довршен на Помјесном Сабору, посао који би у области литургике превасходно обухватио редиговање богослужбених текстова и уређење богослужбене праксе. Нагласак је стављен на питање обнове мисионарског аспекта православног богослужења, тј. смисао свештенодејства и богослужбених текстова учинити приступачнијим свхатању вјерног народа. Један од општих закључака Сабора из 1994. је да је дошло вријеме за васпостављање прекинутог литургијског развоја и да проучавање наслијеђа

предреволуционарне прошлости Руске Цркве представља саставни елемент саборног стваралаштва на подручју литургије.

Актуелност теме

Данашње вријеме је вријеме кризе богослужења. Неопходно је поново открити суштински значај богослужења за живот Цркве и хришћана. То је немогуће без сагледавања оних појава које су у историји доводиле до удаљавања богослужбене праксе од установљених норми и прописа. Одсуство жеље да се разумије смисао богослужења доводи до равнодушности према богословљу Цркве, а посљедично и до одрицања од вјере и Истине. Кад год је Литургија престајала да буде средишњи догађај црквеног живота и кад су вјерници престајали да буду царско свештенство и постајали ниједи посматрачи обреда који им је неразумљив и прилично стран, појављивала се потреба да се литургијска, богослужбена пракса ослободи непотребних наноса кроз повратак извору ради свјесног учешћа у литургијској тајни Христовој. Већ од четвртог вијека у Цркви се јавила потреба за препородом литургијске праксе, а и касније у разним периодима црквене историје. Иста потреба постоји и данас, а да би се она на прави начин појмила и да би се у том контексту заузео исправан, саборно црквени став, неопходно је упознати историју литургијског препорода у разним епохама, а посебно у новије вријеме. Од одговора на та питања зависи начин на који ће Црква да се суочи са поменути проблемима што има суштински значај за исправно функционисање црквеног богослужбеног ритма, а сљедствено и црквеног живота уопште.

Будући да питање односа богослужбене теорије и праксе не застаријева, то даје теми на актуелности. И данас у богослужбеном ритму црквеног живота уочавамо неусклађеност прописа типика и стања у пракси. Стога би изучавање тог феномена у периоду који смо узели за опсервацију, допринијело изналажењу могућих рјешења за превазилажење проблема.

Упоредо са тим, сматрао да би шире отварање ове теме у српској теолошкој јавности, као и упознавање са изворима и релевантном литературом дало доприноса савременој литургичкој науци. Тиме би овај рад представљао и референтно полазиште за будућа истраживања у оквиру дате проблематике. Највећи значај ове теме јесте у препознавању могућности примјене у савременој литургијској пракси оних резултата до којих бисмо дошли у нашем истраживању.

Метод истраживања

У раду ће историјским методом бити приказан развој руског богослужења од примања хришћанства до 19. вијека и освијетљен период рађања и утврђивања литургије као самосталне научне дисциплине у оквирима руског богословља у 19. вијеку. Литургичко-историјским тумачењем приступаћемо оним темама које рефлектују однос теорије и праксе на примјеру конкретних чинопослеловања, а у истом кључу анализираћемо утицај литургичких истраживања у Русији крајем 19. и почетком 20. вијека на каснији развој православног литургијског богословља. Такође, контекстуалним методом биће сагледан однос достигнућа руске литургије према другим православним и инославним литургичким традицијама.

Основна литература

М. Арранц, *История Византийского Типикона: "Око Церковное"*. Часть 1. Предвизантийская эпоха. – СПб.: Нева, 2003.

Михаил Арранц, *Как молились Богу древние византийцы? Суточный круг богослужения по древним спискам византийского Евхология*, ЛДА, 1979.

Николај Афанасјев, *Трпеза Господња*. Цетиње: Светигора, 2001.

Н. Афанасјев, *Црква Духа Светога*. Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, 2009.

Николај Балашов, *На путу ка литургијском препороду*, Нови Сад 2007.

А. Воскресенский, *О хождении на св. Пасху с иконами*, у: "Руководство для сельских пастырей", бр. 7, Киев 1860.

Владимир Вукашиновић, *Српско богослужење*. Врњци-Требиње, 2012.

Владимир Вукашиновић, *Свештена и духовна трпеза*. Београд: ПБФ, 2016.

Vladimir Vukašinović, "Razvoj liturgijskoga života na pravoslavnom Istoku – Srpska Crkva od 13. do 21. stoljeća." *Diascovensia* 24 (2016): 375-399.

З. М. Дашевская, *Изучение богослужебного устава в русской историко-литургической науке во 2-й пол. XIX – начале XX вв. (к вопросу о становлении историко-литургической научной школы в России)*, Исторический журнал: научные исследования, 2, 2021.

А. А. Дмитриевский, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока* Т. 1-3. - Киев : тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1895-1917. / Т. 1. Типикъ. Ч. 1. Памятники патриарших уставов и ктиторские монастырские типиконы, 1895.

Г. С. Дебольский, *Дни богослужения православной католической восточной церкви*, С. Петербург 1882.

В. Н. Демина, *О богослужбеной традиций празднования "викториальных" торжеств* (18-20 века), Научнаа мисл Кавказа, бр. 1/2013.

Евергетидски типик, ур. Маја Анђелковић, Тихон Ракићевић, превод са старогрчког, текстолошке напомене и коментари Александар Стојановић, манастир Студеница 2020.

Михаил Желтов, *Обзор истории православной литургической науки до конца XX века*, Богослов.ru. 17.08.2011.

Н. Ф. Красносельцев, *Путевима богослужбеног хода Православне Цркве кроз историју*, Крагујевац 2015.

А. Г. Кравецкий, *Проблемы Типикона на соборе 18-го года*, Российский Православный Университет им. ап. Иоанна Богослова. Ученые записки. Выпуск 1. Москва 1995, преузето са: http://www.odinblago.ru/liturgika/problemi_tipikona_nasobor/

Краткий курс по дисциплине История богослужения Русской Церкви, коллективни труд, МДА, ЦПО, 2 курс, 2017, преузето са: <https://www.academia.edu/33786321>

П. Л., *О молитвословии, совершаемом священниками по домам перед праздниками Рожд. Хр. и Пасхи*, "Руководство для сельских пастырей", бр. 4, 1860.

Феофан Лебединцев, *О происхождении и значении некоторых обычаев, соединяемых в православной церкви с празднованием св. Пасхи*, у: "Руководство для сельских пастырей", бр.6, Кијев 1860.

Ненад Милошевић, *Типик – на размеђу литургијског идеализма и реализма*, у: "Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. 10 – 2011.

И. Д. Мансветов, *Митрополит Киприан в его литургической деятельности : Историко-литургич. исследование* [С прил.], Москва 1882, преузето са: <https://azbyka.ru/>

И. Д. Мансветов, *Как у нас правилась Типик и Минеи - Прибавления к Творениям св. Отцев*. Ч 3, 1884.

И. Д. Мансветов, *Церковный устав (типик) его образование и судьба в греческой и русской церкви*, Москва : Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1885. Интернет адреса: <https://azbyka.ru/>

- Г. Отпущеников – М. Беликов, *Чин шествия на осяти: история и последование*, у: "Труды саратовской православной духовной семинарии", выпуск 12, 2018, 312-339.
- А. М. Пентковский, *Константинопольский и Иерусалимский богослужебные уставы*, приводится по изданию: ЖМП, № 4 2001.
- М. И. Рижский, *История переводов Библии в России*, Новосибирск, 1978.
- А.Н. Розов, *Этнографические и фольклорные материалы на страницах журнала «Руководство для сельских пастырей»* (1860–1917 гг.)
- Руководство для сельских пастырей*, Киевская духовная семинария. - Киев: Тип. И. и А. Давиденко, 1860-1917.
- Михаил Скабалланович, *Толковый Типикон: объяснительное изложение Типикона с историческим введением*, 2-е изд., Москва: Изд-во Сретенского монастыря, 2008.
- Б. Сове, *История литургической науки в России*, Ученые Записки Российского Православного университета ап. Иоанна Богослова. Вып. 2. Москва 1996.
- Б. Сове, *Проблема исправления богослужебных книг в России в XIX—XX веках* — Богословские труды Сб. 5 М., 1970.
- Б. Сове, *Русский Гоар и его школа* - Богословские труды Сб. 4. Москва, 1968.
- П. Смирнов, *Иоаким, патриарх Московский*, Москва 1881.
- Р. Тафт, *Русская Литургия: зеркало русской души*. // Страницы. Журнал Библейско-Богословского ин-та св. ап. Андрея, №2, 4, Москва 1997.
- Р. Тафт, *Византийский церковный обряд – краткий очерк*, СПб. : Алетейя, 2000.
- Г. Троицкий, *Настольная книга священнослужителя*, том 1. Издание Московской Патриархии, М., 1977, 768 с. // Журнал Московской Патриархии. М., 1979. №1 (ЖМП). Преузето са: <https://azbyka.ru/>
- Успенский Н. Д. *Из личных воспоминаний об А. А. Дмитриевском* // Богословские Труды. М., 1968. Сб. 4. С. 85-87
- С. Л. Фирсов, *Русская Церковь накануне перемен*, Москва 2002.
- М. Харисијадис, „Илуминација рукописа XVII века исписаних или набављених на Светој Гори за манастире у српским земљама.“ *Хиландарски зборник* 4 (1978): 167-181.
- Елена Хиловская, "Архим. Киприан (Керн) и его «Путеводитель по русским переводам патристических текстов», " преузето са: <https://www.sedmitza.ru/lib/text/1346308/>

Богољуб Шијаковић, Александар Раковић, *Универзитет и српска теологија – историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду (истраживања, документација, библиографија)*. Београд, 2010.

Дионисий Шлёнов, "Учёно-созерцательный путь архимандрита Киприана (Керна)." *Метафраст* № 1 (2022): 140–165.

А. Шмеман, *Вера и Церков*, Москва: Книжный клуб Книговек, 2012.

Биографија:

Слободан Лукић је рођен 15. новембра 1982. године у Градачцу (БиХ) од оца Миладина и мајке Митре. Основну школу је завршио у Скугрићу (општина Модрича) а потом и Гимназију општег смјера у Модричи. Студирао је на ПМФ у Бањалуци (на Одсјеку за географију). Године 2007. уписао се на Богословски факултет у Фочи гдје је дипломирао 2011, са просјечном оцјеном 8,98. Одбранио је дипломски рад на тему: *Проблем зла по Семјону Франку*. На истом факултету, године 2016. одбранио је мастер рад на тему: *Проблем есхатологије у философији Николаја Берђајева*. Рукоположен је у чин ђакона 3. марта 2013., а 7. марта исте године и у чин презвитера у манастиру Острогу. Благословом Митрополита Црногорско-приморског, г. Амфилохија, постављен је за пароха парохije Црмничке са сједиштем при храму Успења Пресвете Богородице у Вирпазару. Од фебруара 2021. године служи као парох друге будванске парохije при храму Свете Тројице у Будви. Са супругом Александром има кћерке Исидору и Ксенију и синове Исака и Дамјана.

Библиографија:

"Однос историје и есхатологије у философији Николаја Берђајева", *Црквене студије* 15 (2018): 353-360.

"Развој литургије у руским духовним академијама у другој половини 19. и почетком 20. вијека", *Годишњак* бр. 22 (2023): 61-73.

"Николај Фјодоров и "Теологија дјела", *Годишњак* бр. 15 (2016): 81-88.

"Проблем смрти у философији Николаја Берђајева", *Смисао* V/1-2 (2016): 37-44.

Изјава

Изјављујем да предложену тему под радним називом "Однос теорије и праксе у руском богослужбеном наслијеђу у другој половини 19. и почетком 20. вијека" ни у цјелини, нити у дијеловима, нисам пријављивао на другој високошколској установи у земљи или у иностранству.

Подносилац пријаве

Слободан Лукић